

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE İCÂZETTEN DİPLOMAYA

ENVER BEŞİNCİ
KOLEKSİYONU

**Osmanlı'dan Günümüze İcâzetten Diplomaya
Enver Beşinci Koleksiyonu**

Genel Yayın Yönetmeni
Kemal Kaptaner

Yayın Koordinatörü
Murat Özer

Hazırlayanlar
Enver Beşinci
Mehmet Yahya Okutan
Yüksel Kanar
Sertaç Kayserilioglu

Sanat Yönetmeni
Aydın Süleymanzade

Editör
Yüksel Kanar

Belge Çeviri
Mehmet Yahya Okutan

Grafik Tasarım
Ümit Çakmur / SCD

Baskı ve Cilt
Seçil Ofset

ISBN 978-605-9492-94-2

İstanbul / 2019

© İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri Ticaret AŞ
© Enver Beşinci

Bu kitabın her türlü yayın hakkının sahibi 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu gereğince Enver Beşinci'dir. Bu baskının bütün telif hakları ödenmiş olup, 1. baskının yayın hakları Enver Beşinci'ye ve İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri Tic. AŞ'ye aittir. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında eser sahibinin ve yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yayınevi Sertifika No: 15321
Matbaa Sertifika No: 12068

İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kültür AŞ Yayınları
Maltepe Mah. Topkapı Kültür Parkı, Osmanlı Evleri,
34010, Topkapı, Zeytinburnu, İSTANBUL
T: +90 212 467 07 00 F: +90 0212 467 07 99
www.kultur.istanbul / iletisim@kultur.istanbul / www.istanbulkitapcisi.com

|| Kültür Medeniyet Serisi - 57

İÇİNDEKİLER

- 7 || Sunuş / Mevlüt Uysal
9 || Takdim / Kùltür AŞ
11 - 12 || Önsöz / Enver Beşinci
13 - 16 || Takdim / Vehbi Baysan
17 - 22 || İslamdan Önce Eğitim ve Öğretim
25 || Mimarzâde Mehmet Ali Bey'in Abdülhamid'e Armağarı
27 || İcâzet ve İcâzetnâmeler - İlk İcâzetnâmeler
28 - 133 || İcâzetnâmeler
134 - 247 || Şahâdetnâmeler
248 - 267 || Diplomalara
268 - 291 || Tasdîknâmeler
292 - 297 || El Yazı ile Tasdîkler
298 - 313 || Karneler, Talebe ve Mesai Cüzdanları, Pusulalar ve Hüviyetler
314 - 365 || Rüûs, Tercih, İntihâbnâme, İlmühâberler
Liyâkat ve Kurs Bitirme Belgeleri
366 - 381 || Takdîr Evrakları
382 - 391 || Pasolar
392 - 403 || Millet Mektepleri
404 - 449 || Fotoğraflar
450 - 451 || Kaynakça

TAKDİM

OSMANLI'DA MODERNLEŞME-REFORM VE EĞİTİMİN KISA TARİHİ

Yard. Doç. Dr. Vehbi Baysan
İbn Haldun Üniversitesi Tarih Bölümü

Günümüzden yüzyıllar önce geleneksel eğitim iki ana mecrada gerçekleşiyordu: Küçük yaştan itibaren çocuklar ilk eğitimlerini mahalle mekteplerinde tamamladıktan sonra ya devlet bürokrasisine dahil oluyor ve birine "yamanarak" yıllar boyunca bürokrasinin inceliklerini öğreniyor, ya da daha yüksek bir kariyer için, o zamanın yüksek öğrenim kurumları olan medreseye giriyordu. **Her iki durumda da yeterlilik/mezuniyet belgesi olarak 'icâzetler' ve 'diplomalar' çok önemli resmi belgeler olarak hak edip alanların ellerinde bulunuyordu.**

18. yüzyılın ikinci yarısında gittikçe hızlanan bilimsel alandaki gelişmeler, Avrupa'da bu gelişmelerin savaş sanayiine aktarımı ile yeni bir boyuta taşındı. Yeni teknolojilerin askeri alanlara adaptasyonu, savaş konseptinin tamamen değişmesine, dolayısıyla askeri eğitim ve öğretimin yeni metotlarla gerçekleşmesini zorunlu kıldı. Buna bağlı olarak, ileride detaylarıyla anlatacağımız üzere, 19. yüzyıla gelindiğinde yeni gereksinimlere yanıt verebilecek devlet yapılanması ve idaresinin de oluşturulması gerekti.

Böylece, geleneksel metotlarla yüzyıllar boyunca başarılı olmuş ilmiye, seyfiye (askeriye) ve kalemiye (bürokrasi) için son derece sancılı süreçler başlamış oldu. Tüm bu üç gurubun önünde tek bir seçim vardı. Ya yeni gelişmelere ayak uydurmak için değişime girişecekler, ya da yok olup tarih sahnesinden silinecekler.

Değişimin nasıl olması gerektiği konusundaki tartışmalar sürüp giderken 1789'da tahta çıkan Sultan III. Selim, vakit geçirmeden icraata girişti. İlk olarak iç ve dış güvenliği sağlayan en önemli müessese olan askeri alana el atıldı. Geleneksel usullerle asker taliminin büyük kısmı açık alanlarda geçiyorken, artık teknolojik gelişmelerin sınıf ortamında anlatılması gerekiyordu. Bu yüzden, zaten var olan Hendesehane yeniden yapılandırılırken, modern Harp Okulunun ilk nüvesi de kabul edilen Mühendishane-i Berrî-i Hümayun kuruldu ve modern Deniz Harp Okulu'nun temelini teşkil eden Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun modernize edildi. Nizam-ı Cedid (Yeni Düzen) adı altında köklü değişimlerin esasını teşkil edecek bir programın uygulanmasına başlandı. Yeni kurulan askeri birlikler aynı adı aldılar ve Yeniçeriler oluşumun ileride kendi yerlerini alacakları korkusuna kapıldılar. Bu programın finansmanı İrad-ı Cedid adında yeni vergi sistemiyle yapılmaya çalışıldı ve korkulduğu gibi daha fazla vergi vermek fikri halk arasında

bütün bu programın popülerliğini yitirmesine neden oldu. Tüm bu gelişmeler sonunda, Sultan III. Selim'in tahttan indirilmesine ve bir süre sonra da maalesef katledilmesine yol açtı. Padişahın, Yeniçeri isyanı ile katli reform programının rafa kaldırılmasına neden oldu.

Sultan II. Mahmud, tahta geçmesinin ardından yıllar boyu modernleşme adına pek bir şey yapamadı. Sultan VI. Mustafa'nın idam edilmesiyle, tahtın Osmanoğulları soyundan tek vârisi olması dahi Yeniçerilerin kendisi üzerinde oluşturduğu ve daimi olarak canlı tuttuğu baskı ve tehditleri bertaraf edemedi.

Sultan II. Mahmud, 1824 yılında eğitim tarihimiz açısından çok önemli bir ferman-ı hümayun ile ilköğretimin mecburi olduğunu duyurdu. Buna göre, mürahik (baliğ) olana değin çocukların okullara devam ediyor olması gerekiyordu. Durum o kadar ciddiydi ki, okula gitmeyen çocuklardan, önce ebeveynler ve sonrasında mahalle/köy muhtarları, imamlar ve kethüdalar sorumluydu. Bu kişiler çocuğun okulda olmasını temin ile mükellefler ve herhangi bir iş yerinde okul çağında bir çocuk tespit edilirse öncelikle Kethüda ve ebeveynen başlayarak sayılan diğerleri hakkında cezai işlem uygulanacaktı.

Bu ferman, bir kısım tarihçi tarafından yanlış anlaşılacak ilk öğretimin mecburi hale getirilmesinin mutlak belgesi olarak algılanmıştır. Oysa, metin dikkatli okunduğunda asıl kaygının, o yıllarda oldukça yaygınlaşan ve bir türlü çözüm bulunamayan "çocuk işçi" sorununa çare bulmak olduğu anlaşılacaktır. Üretim kademelerinin çeşitli evrelerinde yetişkinlere göre daha düşük ücretlerle daha çok çalıştırılan ve kimi 5-6 yaşında işe başlatılan çocuklar, işsizliği arttırmış ve aile geçindirecek yetişkinler iş bulamaz hale gelmişlerdi. Şikâyetlerin artmasıyla acilen çözüm üretmek zorunda kalan yetkililer hal yolunu çocukları mümkün olduğunca okullarda tutarak hem onların eğitilmesini sağlamak, hem de iş yerlerinden uzak tutmak olarak bulmuşlardır.

Buna rağmen, o zamanın süper güçleri olan Avrupa devletleriyle karşılaştırıldığında, adı geçen ferman, devrim niteliğindedir. O yıllarda çocukların eğitiminin mecburi hale getirilmesi pek çok devletin gündeminde dahi değilken, payitahtta kasdı farklı dahi olsa çocukların eğitiminin

mecburi hale gelmesi bir fermanla duyurulmuştur. Ancak ferman fazla etkili olamamış, aileler çocuklarını okullara göndermekten uzak durmuş ve yine bildikleri gibi yaşamaya devam etmişlerdir.

1826 yılında Vaka-i Hayriye olarak bilinen Yeniçeriliğin ilgası ve ardından kurulan yeni ordu ile reformlar hızla başlatıldı. Açılan Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Harbiye gibi büyük okulların yanı sıra ilk kez yurt dışına eğitim için öğrenciler gönderildi.

Eğitim alanındaki asıl önemli gelişmeler 1830'larda istikrarlı bir şekilde girilen devlet idaresinin merkezileştirilmesi dahilinde birbiri ardına açılan meclisler, nezaretler ile bürokrasinin işlerliğinin artırılması neticesinde yaşandı. Devlet kadrolarına yeni nizamnameleri tatbik edebilecek devlet memurlarının alınması, var olanların da ona göre eğitilmesi gerekti.

Meclis-i Vâlâ'nın önerisiyle 1838 yılında kurulan Meclis-i Umur-ı Nafia bünyesinde 8-13 yaş arası gençlerin eğitim görmesi için rüşdiye mektepleri açılması kararlaştırıldı ve aynı yılın Şubat ayında bir hattı hümayun ile duyuruldu. Bu okulların kurulma sürecini takip etmek, sonra da idarelerini üstlenmek üzere Meclis içinde Mekatib-i Rüşdiye Nezareti oluşturuldu ve başına da devrin tanınmış alimlerinden İmamzâde Esad Efendi atandı. Esad Efendi, üzerinde iyi çalışılmış gayet detaylı bir rapor sunarak eğitim işlerinin düzenli bir şekilde ciddiyetle yapılması gerektiğini işaret ederek yeni okulların bir an önce açılması gerektiğini vurguladı.

Bu rapor üzerine, 1839'da Sultanahmet Camii yanında Mekteb-i Maarif-i Adlî açıldı, bu okulun bir branşı olarak da aynı yılın Şubat ayında Mekteb-i Ulum-ı Edebiye eğitime başladı. Bu okulların eğitim yılı sonunda yapılan sınavlarına padişah da katıldı ve üstün başarı gösterenlere aferin nişanlarını bizzat taktı. Mezuniyet törenlerine de katılan padişah, başarıyla mezun olanlara diplomalarını kendisi verdi.

Kasım 1839'da Gülhane'de yabancı diplomatların da davet edildiği büyük bir tören ile ilan edilen Tanzimat fermanı ile Osmanlı devleti reform ve modernleşme programının artık devletin resmi politikası olduğunu cümle aleme duyuruyordu. Tanzimat'ın üç mimarı Mustafa Reşid, Fuad ve Ali Paşalar bu programın etkin bir şekilde yürütülmesini sağlamaya çalışacaklardır.

Sultan Abdülmecid, Ocak 1845'te bir hatt-ı hümayun yayınlarak Tanzimat ile öngörülen reformların askeri alanlar dışında gerçekleşemediğinden bahisle devletin bekasının tebanın saadetiyle mümkün olduğunu söyleyerek eğitimin önemini vurguladı. Bunun üzerine Meclis-i Vâlâ harekete

geçerek üyeleri üst düzey devlet ricalinden oluşan Meclis-i Muvakkat-ı Maarif'i kurdu ve başkanlığına Melekpaşazade Abdülkadir Beyefendi getirildi.

Aynı yılın Temmuz ayında Meclis-i Muvakkat, eğitimin nasıl düzenlenmesi konusunda bir rapor sunarak genel hatlarıyla maarifin resmi temelini oluşturmuş oldu. Buna göre, eğitim üç aşamadan oluşacaktı: mekatib-i ibtidaiye (ilk okullar), mekatib-i rüşdiye (orta okullar) ve yüksek ilimlerin okutulacağı Darülfünun. Raporda ileride tüm devlet memurlarının Darülfünun mezunu olması gerektiği vurgulanıyordu. Yine rapora göre, cehalet devrin en büyük hastalığı idi ve toplumun refahı için mutlaka mücadele edilmeliydi. Ayrıca, bu önerilerin geçici meclisler ile

sağlanamayacağı ve mutlaka daimi oluşumlara gidilmesi gerektiğinin de altı çizilmişti.

Raporu gündemine alan Meclis-i Vâlâ önerilere olumlu yaklaştı ve Meclis-i Daimî adı altında eğitim işlerini yürütecek bir birim kurulduğunu duyurdu. Ekim 1846'da kurulun başkan yardımcısı (Kemal Efendi), üyeleri ve katibi belirlenip atamalar gerçekleştirildi, çalışmalara başlandı. Ocak 1847'de kurulun adı, Mekatib-i Umumiye Nezaretî'ne dönüştürüldü ve Mart 1847'de Esad Efendi 'Nazır' ünvanıyla atandı. Böylece ilk ve orta okulları kapsayan eğitim işleri en üst düzeyde bu nezaret tarafından takip edilmeye başladı ve ilk kez bu tür okulların idaresi Şeyhülislam'ın görev tanımından çıkarıldı. Önerilen eğitim sistemini uygulayabilmek hiç de

kolay değildi, yeni okulların açılabilmesi için elde yeterince finansman bulunmuyordu. Buna rağmen, yapılmak istenen düzenlemelerden vaz geçilmedi ve tüm güçlüklerle rağmen geri adım atılmadı.

Ailelerin çocuklarını okula göndermesi için teşvikler düzenlendi ve ardından bir ferman ile ilköğretim mecburi hale getirildi. Aileler dört ya da beş yaşındaki çocukları dört yıl boyunca okula göndermek zorundaydı ve muhalefet edip çocuklarını cahil bırakanların cezalandırılacağı duyuruldu. Yetkililer mahalle ve köylerde çocuklarını okula zamanında göndermeyen aileleri tespit etmekle görevlendirildiler. Bu uygulamada kız çocuklarına ayrımcılık yapılmadı.

Meclis-i Daimi'nin başkan yardımcısı Kemal Efendi, Usul-ı Cedide adını verdiği ve çocukların okuldaki öğrenimini kolaylaştıran ve hızlandıran başarılı yeni metotlar geliştirdi. Kariyerinin belki de en önemli adımı Şubat 1848'de yeni açılan okullara öğretmen yetiştirmek üzere Darülmualimin ihdas edilmesi oldu. Öğrenciler bu okula seçilerek tam burslu ve yatılı olarak kabul edildiler.

Kemal Efendi, başarılı kariyerini sürdürmeye devam etti ve Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmialem Valide Sultan'ın uzun süredir gerçekleştirmek istediği Darülfünun'a öğrencileri hazırlayacak prestijli bir okul projesini üstlendi. Okul, Nisan 1850'de Valide Mektebi adıyla açıldıysa da daha sonra Meclis-i Vâlâ'nın kararıyla adı Darülmaarif olarak değiştirildi. Okulun açılış törenine Veziriazam Mustafa Reşid Paşa, Şeyhülislam Arif Hikmet Beyefendi, bakanlar, ulema ve askeri üst düzey temsilcileri de katıldılar.

Takvim-i Vakayi ve Ceride-i Havadis gazeteleri okul hakkında bilgiler verirken okul öğrencilerinin başarılarına göre değerlendirileceğini ve kimin çocuğu olursa olsun kesinlikle farklı davranılmayacağı vurgusunu yaptılar.

Okulun açıldığı gün Sultan Abdülmecid, oğlu şehzade Murat efendi ile kızı Fatma Sultan'ı yanına alarak Darülmaarif'e gelmiş, Kemal Efendi'yi göstererek, 'Efendi'nin elini öpünüz, bundan böyle sizin hocanızdır!' demiştir. Kemal Efendi'ye dönerek 'Onları senin ellerine teslim ediyorum, diğer öğrencilerden ayrı tutmayınız!' demiştir.

Fatma Sultan'ın okuması için okula teslim ediliyor olması, çok önemli bir konuya işaret etmektedir. Yeni okullar açılırken kızların da eğitim görmesi teşvik edilmiş ve bir devlet politikası haline gelmiştir. Batıda kızların eğitimi 19. yüzyılın sonlarına doğru tartışılmaya başlanmış ve okula gitmeleri Osmanlı'dan çok sonra gerçekleşmiştir. ABD'de kızların yüksek öğrenime erişimini arttırabilmek için sadece

kız öğrencilerin girebildiği üniversiteler açılmış ve bugün en prestijli okullar listesinde bu üniversitelerden bazıları da bulunmaktadır.

Harvard Üniversitesi'nin ilk kadın rektörü Prof. Drew Gilpin Faust, Financial Times gazetesine verdiği mülakatta (2010) eğitim hayatını anlatırken, '1947'ye kadar Cambridge Üniversitesi kızları mezun etmez, kütüphanesinden kitap ödünç almalarına izin vermezdi..' demiştir. Erkek öğrencilere tanınan bu haklardan kızlar yararlanamıyor, sadece kütüphane içinde oturup okumalarına izin veriliyordu.

Islahat Fermanı (1856) ile Müslim ve gayrimüslimlerin haklarının eşitlendiği duyurulduktan kısa bir süre sonra Meclis-i Muhtelit oluşturularak gayrimüslim tebanın eğitim işlerini kendi inançları üzere, kendi dillerinde yapabilmelerine olanak sağlandı. Eğitim işlerini daha kapsamlı ve düzenli olarak yürütmek üzere ilk Milli Eğitim Bakanlığı 1857'de Maarif-i Umumiye Nezareti olarak kuruldu ve Sami Abdurrahman Paşa, nazır (bakan) olarak atandı.

Kurulması Meclis-i Muvakkat tarafından önerilen Darülfünun, 1862'de halka açık derslere başladı ve ahali tarafından büyük kabul gördü. Aynı yıl, Sultanahmet'te sadece kızlara özgü İnas Mektebi açılarak kızların eğitimi artık resmen ortaokul seviyesinde başlamış oldu. Kız

okullarına kadın öğretmen yetiştirme olanağına 1872'de Darülmuallimat açılarak kavuşuldu.

Yukarıda ana hatlarıyla anlatılan eğitimdeki bu düzenlemeler, 1869 yılında yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle tümüyle detaylı bir şekilde yeniden ele alındı ve imparatorluğun son yıllarına kadar ufak tefek değişikliklerle yürürlükte kaldı.

Sultan Abdülhamid döneminde (1876-1909), teknik ve sanayi okullarının sayısı arttı ve eğitim politikaları daha sistematik bir şekilde uygulanır oldu.

Bu dönemde, sadece İstanbul ile sınırlı kalmayıp toplumun her kesimine eğitimin ulaştırılmasına çaba gösterildi. Asıl dikkat çeken uygulama, kadının toplumdaki yerinin eğitim yoluyla arttırılabileceği fikri idi.

O yüzden, kızların okumasına özen gösterildi ve "Bugünün küçük kızları, yarının anneleri, din-i İslam'ı daha iyi öğrenip çocuklarına daha iyi öğretirler!" sloganıyla çocukların eğitilmesinin farz olduğu ve dinen kız ile erkekler arasında ayırım yapılamayacağı söylemi toplumun geniş kesimlerinde karşılık buldu.

Nisantaşı Mekteb-i Sultânîsi.